

Nyirkos Tamás

KI HATÁROZZA MEG A MÚLTAT?

Pócza Kálmán: *Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban*. Attraktor, Budapest, 2011, 128 oldal, 2400 Ft

„Egy történelem nélküli országban azé lesz a jövő, aki az emlékeket meghatározza, az emlékeket hordozó fogalmakat megformálja és egyben a múltat értelmezi.” Michael Stürmer orwelli allúziókat ébresztő szavait manapság aligha vitatná bárki is. Pócza Kálmán könyve, az *Emlékezetpolitika* sem arra vállalkozik, hogy bizonyítsa a nyilvánvalót, miszerint a politika és az emlékezet kölcsönös hatással van egymásra. Érdeklődése főleg annak szól, hogy a kettő közötti közvetítésben milyen esélyei vannak a történelemtudománynak.

A mű e tekintetben talán többet is teljesít, mint amit az alcím (*Múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban*) ígér. Nem pusztán azért, mert a német történelemtudomány három korszakának, a rankei, az 1968-as, és a tágabb értelemben vett kortárs felfogásának ismertetésén túl kitér a témával kapcsolatos izraeli és amerikai párhuzamokra is. Hanem sokkal inkább azért, mert minden közvetlen aktualizálást kerülve ugyan, de óhatatlanul általánosításra vagy akár saját tanulságok levonására készíti a magyar olvasót, itt és most.

A szerzőt leginkább foglalkoztató kérdés csupán a könyv utolsó harmadában lesz nyilvánvaló, de az általános tanulságok levonására támasztott igény már nyilvánvaló a könyv első, tudományfilozófiai bevezetést tartalmazó fejezetéből is. Amely – a terjedelmi korlátokat tekintve – még éppen elegendő eligazítást nyújt a történelemtudomány elhelyezéséhez a tudományok rendszerében; a 19. század univerzális objektivitásigényétől egészen ennek a követelménynek kuhni, sőt posztmodern felbomlásáig.

A második, historizmusról szóló fejezet valójában szorosabban kapcsolódik ehhez, mint első látásra tűnik: a szöveg minden belemagyarázást kerülő, finom eleganciával mutatja be, hogy Ranke látszólag értéksemleges módszertani választása – az objektívitásnak a politikai megnyilatkozásokra korlátozása – miként szolgál egy latens politikai ideológia, a német nemzeti identitás és az azt képviselő államiság igazolásául. Ennél is figyelemreméltóbb, hogy a Rankén nevelkedett német történészek még jó egy évszázadon át hozzá hasonlóan látszólag módszertani alapon utasítják el a historizmus minden filozófiailag megalapozott kritikáját, jóllehet az utóbbiakat nem kisebb személyiségek képviselik, mint Ernst Jünger, Max Weber, Oswald Spengler, Martin Heidegger vagy éppen Mannheim Károly. Kissé bizarr képpel: a történelemtudomány már születése pillanatában elveszítette ártatlanságát, ám a klasszikus történetírás esetében ezt még ellensúlyozza annak szigorúan empirikus volta, illetve forráskritikai pedantériája.

Egészen más a helyzet az 1960-as években fellépő kritikai irányzattal, amelynek szociológiai gyökerei, illetve politikai indíttatása kezdettől nyilvánvalóak. Ahogyan a har-

madik fejezet összefoglalja: ez az első történész-nemzedék, amelynek nincsenek vagy alig vannak emlékei a nácizmusról és a II. világháborúról; mindez ugyanakkor egybeesik az európai baloldal – de különösen a baloldali értelmiség – általánosan tapasztalható előretörésével. (Nehéz nem gondolni ilyenkor arra, hogy éppen napjainkban nagyjából ugyanilyen távolság választ el bennünket a kommunista világrendszer összeomlásától, és újból szükségessé válik szembenézni egy olyan generáció megjelenésével, amelynek már nincsenek személyes emlékei a korszakról.)

A „hatvannyolcasokat” a szó szoros értelmében egy világ választja el a historizmus szellemétől: a gazdaság primátusának marxi tézise egyszerre implikál gyökeres módszertani és tartalmi változásokat, illetve nyíltan felvállalt politikai célok meghirdetését. Így kerül át a kutatás súlypontja a politikáról a gazdaságra, így váltja fel a megértő módszert a magyarázat, a célok tekintve pedig az identitásképzést a történelmi kritika. Mindez ráadásul egy olyan ideológiailag súlyosan terhelt keretben, amely vállaltan a történelem – egy állandó törvényszerűségek szerint működő történelem – vége felől, vagyis lényegében *történelmietlen* módon szemléli, vagy inkább bírálja el az eseményeket.

Ezzel párhuzamosan zajlik az a folyamat, amely már nemcsak a nácizmust és a II. világháborút teszi az egész német történelem középpontjává, hanem egy második lépésben a nácizmust és a II. világháborút is már-már kizárólag a holokauszt vonatkozásában fogja fel. Amennyire érezhető a szerző szimpátiája a nagy (ez esetben marxista) narratívával szembehelyezkedő mikrotörténetírás azon törekvése iránt, hogy a történelem bonyolultságát a maga valóságában mutassa fel (lásd Broszat esetét), annyira érezhetőek aggodalmi a publicisztikának a történetírásba való benyomulása miatt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy a történelemtudomány és a politika kölcsönös egymásrhatása Pócza Kálmán olvasatában nem önmagában vett rossz, amit a tudomány valamilyen éteri tisztasága nevében eleve el kellene ítélnünk. Amiképpen önmagában a morális szempontok érvényesítése sem teszi hiteltelenné a történetírást – végül is éppen az előbbiek miatt *érdekes* a történelemmel való foglalkozás (ha egyáltalán). A „fő ellenség” a nyilvánosság-nak az a fajta jelenléte a történelemről folytatott vitákban, amely már az előtt ítélkezik – méghozzá a saját szabályai szerint –, mint hogy a fogalmi tisztázásra sor kerülhetne.

A negyedik fejezet nem véletlenül definiálja immár az egész harmadik korszakot „a politikai nyilvánosság történelemtudományaként”. Ahogy a szöveg jó érzékkel kiemeli például az úgynevezett történészvita kapcsán: Nolte fasizmusértelmezése (tehát az, hogy a fasizmus lényegében a kommunizmusra adott válaszreakció) semmit sem változott 1986-ban a korábbihoz képest. Csupán annyi történt, hogy ezúttal a Frankfurter Allgemeine Zeitungban fejtette ki, ami azonban elég volt ahhoz, hogy országos felzúdulást váltson ki (sőt nemzetközit, amelynek utórezgései Magyarországon a mai napig sem ültek el egészen). Ez persze érthető is: a totális diktatúrák összehasonlításának témája ma is érzékeny kérdés, és a hazai olvasót nyilván felesleges emlékeztetni arra, hogy például az ezzel foglalkozó múzeumok alapítása nem csak Németországban váltott ki késhegyig menő vitákat.

A nyilvánosság negatív szerepének eklatáns példája – a könyv retorikai csúcspontja, amelyet nem véletlenül vezet fel az izraeli és a holokauszttal kapcsolatos amerikai vi-

ták tárgyalása, az „áldozatok versenyfutása” – Daniel Goldhegen *Hitlers willige Vollstrecker* (*Hitler önkéntes gyilkosai*) című 1996-os műve. Goldhagen tézisével (a náciizmus pusztán a német néplélekbe valamilyen okból beleivódott antiszemitizmussal magyarázható) nem is az az igazi gond, hogy módszertani szempontból primitív, egytényezős magyarázat, empirikusan pedig igazolhatatlan. Hanem az, hogy ennek ellenére – sőt éppen emiatt – népszerűbb a professzionális történészek munkáinál. (Megvilágító erejű, ahogyan a könyv néhány sorban összefoglalja a nyilvánosság előtti történészkedés kritériumait, a mindenáron újdonságként való pozicionálástól a tudatos konfliktusgerjesztésen át a megszemélyesített „jó” és „rossz” banális ábrázolásáig.)

Nyugtassuk meg azonban az olvasót: a retorikai csúcspont után a könyv bizonyos értelemben hepienddel zárul, köszönhetően elsősorban Heinrich August Winkler 2000-es *Der lange Weg nach Westen* (*A hosszú út Nyugatra*) című munkájának, amely nemcsak a történelemtudomány szigorú kritériumainak felel meg. De új centrumot is kínál a német történelem értelmezéséhez: 1933 (vagy 1945) helyett végre egy biztatóbb perspektívát: 1990-et, a német újraegyesítés dátumát. Ezzel persze a történet nem zárul le: ahogy a szöveg is utal rá, a náci időszakról folytatott viták sem érnek véget, miközben már a küszöbön várokoznak a német történetírást mindezideig alig érintő posztmodern irányzatok.

Pócza Kálmán könyve nemcsak hiánypótló (a bőséges bibliográfiából is kiderül, amelyben a történelmi emlékezetről, néhány tudományfilozófiai művet leszámítva, összesen három magyar nyelvű írást sikerült felsorolni), de jól megírt, olvasmányos munka, amelynek fontossága minden külön aktualizálás nélkül is nyilvánvaló.